

ANADOLU'NUN TÜRKLEŞİP İSLÂMLAŞMASINDA YUNUS EMRE'NİN ROLÜ

Prof. Dr. Abdullah ÖZBEK*

GİRİŞ

Bazı kaynaklara göre **Yunus Emre**,¹ XIII. yüzyılın sonları ile XIV. yüzyılın başlarında (1241-1321 yılları arasında) yaşamıştır. Yunus şiirlerinde, bu zaman diliminde yaşamış olan Mevlânâ, Ahmet Fakih, Geyikli Bababa ve Seydi Balum'dan bahseder. Bazı beyitlerinde de, "Yağmacı Tatar"dan söz eder. Bu bilgiler, yaşadığı çağa ait ip ucu vermektedir.

*Mevlânâ Hüdâvendigâr bize nazar kılalı
Onun görklü nazarı gönlümüz aynasıdır.*²

.....
*Mevlânâ sohbetinde saz ile işret oldu
Ârif ma'nîye daldı çün bilebilir ferişte.*³

Yunus, Mevlânâ'nın kendisine iltifatta bulunduğunu, görüşlerinin **muhteşem** olduğunu ve bu görüşler içinde kendisini bulduğunu anlatır.⁴ Söylediğine bakılırsa, O'nun meclisindeki sazlı sözlü sohbetlerde bulunmuş ve yiyip içmiştir. Yine bir şiirinde şöyle der:

*Geyiklünün ol Hasan söz ayıtmış kendüden
Kudret dilüdür söyler kendüde söz nesidür*

.....
*Seydi Balum ilinden şeker tamar dilinden
Dost bağçesi yolundan eve dervişler geldi.*⁵

Bektâşî Velâyetnâmesi'nde ve sonraki tarihi eserlerde de Yunus'un ismi-
ne rastlanmaktadır.⁶

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ "Emre" eski dilde, "âşık, düşkün, mübtelâ" anlamlarına gelmektedir.

² Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı*, Akçağ Yayınları, Ank. 1991, s. 15.

³ Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İnkılâp Kitabevi, 2. Baskı, İst. 1992, s. 10. Beyitte geçen "ferişte", 'melek' anlamına gelmektedir.

⁴ Bak: Sezai Karakoç, *Yunus Emre*, Diriliş Yayınları, 2. Baskı, İst. 1974, s. 13.

⁵ Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, s. 11-13. Bu beyitlerde ismi geçen **Geyikli Baba**, Osman (1299-1326) ve Orhan Gâzi (1326-1359) devri şeyhlerindedir. **Seydi Balum** ise, Geyikli'nin arkadaş ve pirdâşlarındandır.

⁶ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (Sadeleştirenler: Orhan F. Köprülü-Nermin Pekin), 3. Baskı, Ötüken Yayınları, İst. 1984, s. 265.

Bazı kaynaklarda, Hacı Bektaş'ın müridlerinden “**Tabduk**” isimli bir şeyhe esrarlı bir şekilde bağlandığından bahsedilmektedir.⁷ Bazı bilim adamları da, Yunus'un şiirlerinde geçen “**Tabduk**” isminin “**Allah**” olduğunu ileri sürmektedir.⁸

Aşağıdaki beyit bu iddiayı ispat için gösterilmektedir:

Miskin Yûnus bilişeli cân u gönül virişeli

*Tapduğ'uma irişeli gizli râzum açar oldum.*⁹

Diğer taraftan O'nun hayatı hakkında bilgi edinebileceğimiz kaynaklar, halkın hafızası, bazı menkıbeler ve Yunus'a mal edilerek söylenen şiirlerdir.

Şüphesiz ele aldığı meseleler, kullandığı kelimeler, tasvir ettiği konular, bahsettiği şahıslar, kendisi ve çağı hakkında enteresan bilgiler ihtiva etmektedir.

Yunus hakkında görüş belirten bazı kişiler, O'nun bir “**hümanist**” olduğunu ileri sürerler. Bazıları da, O'nun hümanistliğinin diğerlerinden daha üstün olduğunu ispat etmek için, bilhassa âşıklığını delil getirerek, “**Gerçek hümanist de Allah âşığıdır.**” şeklinde ifadeler kullanmaktadır.¹⁰

Bu fikirlere katılmak, kesinlikle mümkün değildir. Çünkü “**hümanizm ve hümanistlik**”, tamamen farklı bir medeniyet ve felsefenin ürünüdür. Bazı benzerliklerden dolayı Yunus'u bir “**hümanist**” olarak tanıtmak, O'nu anlayamaktan kaynaklanmaktadır.¹¹

Hümanizm, insan varlığını her şeyin ölçüsü olarak kabul eder... Bu kavramın tarih içerisinde nasıl doğup geliştiğine bakılırsa, **dinin dışlandığı** kolayca anlaşılır. Bu açıdan Yunus'a “**hümanist**” demek mümkün değildir...

Bazıları Yunus'un **akılcı** olmadığından yakınıdır.¹²

Akılcı olmadığı doğrudur. Çünkü hümanizm, bir anlamda “**akılcılık**” anlamına da gelir. Ama Yûnus **akla değer verir**. Bakınız, aşağıdaki şiirinde **akılın önemi ve eğitimi** hakkında bilgi verir:

İşbu vücûd bir kal'adur **akıl** içinde sultanı

İşbu gönül bir hazînedür ışk tutmuş bekler anı

⁷ Gölpınarlı, age, s, 51-57.

⁸ Necla Pekolcay, *İslâmî Türk Edebiyatı*, Çağaloğlu Yay. İst. 1967, s, 93; Mustafa Necati Bursalı, Yunus Emre, Çelik Yayınevi, İst. 1989, s, 173.

⁹ Faruk K. Timurtaş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ank. 1980, s, 118, 163/6. Bu beyitte Yunus şunu demek ister: “Miskin Yûnus Hak ile tanışalı, cân u gönül verişeli. Tapduğuma (Allah'a) erişeli, gizli sırlar açar oldum.”

¹⁰ Tatçı, Yunus Emre Divanı, s, 37.

¹¹ Abdurrahman Güzel, Yunus Emre ve Hümanizm, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Yunus Emre Sektörünü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ank. 1991, s, 60.

¹² Bak: (http://www.ilhanarsel.org/Aydin_ve_Aydin/a141805.htm) Bu sitesindeki bir yazısında **İlhan Arsel**, Yunus için şunları söyler: “*Aklın üstünlüğüne inanıp akıl rehberliğini seçmiş olsaydı hem kendi toplumuna ve hem de insanlığa çok daha yararlı olurdu.*”

Nazar üzre dil kapucı cümlesi **akla** tapucı
Akıldur işler yapucı eyler cümle avadamı

Akıl başdan iş biturur nazar gözden bakar görür
Akıl gönül içre turur ol üç hassa besler anı

Akıl taht eyledi başı şöyle bilür her bir işi
Dünya içre **âkil kişi** kimseye değmez ziyânı

Başdur bu vücûdun şâhı başdur **aklun** tahtgâhı
Kati buşmagıl nigâhı buşudur **aklun düşmanı**

Eğer akla buşarısan başun nefse koşarısan
Nefs hâline düşerisen ol başdağı **akıl** kanı

Akıl gitdi buşu geldi akıl evin buşu aldı
İmdi sultan buşu oldı göze göstermez cihânı

Eger tam'kılır isen gördüğüne kalur isen
Nefis gümrâh kılır isen nazarun da oldı fâni

Nazar gitdi tama'bitdi nazar yirini tama'dutdı
Bakduk yirde fitne kopdı işledi nefsânî anı

Nazar dahı gözde olur kimde ne var bakar görür
Tama ana düşman olur gözden savar ol nişânı

İman durur cân çerağı gevdedurur can turağı
Kînedür imâna yağı gelse giderür imânı

Eger kîne tuturisan gitdi senden îmân dahı
Billâhi ol Tanrı hakkı yokdur bu sözün yalanı

Yûnus ışkun artadursun cânun köyne yanadursun
Ustan aybun örtetursun oldur üstâdlar sultâmı¹³

¹³ Timurtaş, age, s, 229-230, 324 No'lu şiir

Yunus'u ve felsefesini anlamamız için, her şeyden önce yaşadığı devri, tasavvufî akımları ve problemlerini iyi tanımamız gerekmektedir.¹⁴ Çünkü Yunus'un "**Yunus**" olmasında bu çevrenin çok büyük etkisi vardır. Bu devri kısaca şu başlıklar altında ele alabiliriz:

Anadolu Selçuklularının sonudur.

Osman Gazi devirleri...

Anadolu **isyan ve sıkıntılarla** çalkalanmaktadır. Merkezî idareden ümidini kesenler ayrı ayrı beylikler oluşturmuşlardır... Ve kendi aralarında kardeş kavgalarına girişmişlerdir...

Yerleşme sıkıntıları...

Çeşitli sosyal sıkıntılar...

İç huzursuzluklar...

Mogol istilâsı her tarafı kasıp kavurmaktadır...

Saltanat kavgaları...

İlmî hayat nerdeyse durmuştur...

Halkı eğiten bazı gönüllü kuruluşlar birbirlerine küskün ve düşman hale gelmiştir...

Tasavvuf hareketi yaygınlaşmıştır...¹⁵

Batinî zümreler faaliyetlerini dört koldan yürütmektedirler.¹⁶

Şeriat, yani dinin kuramsal boyutu küçümsenir hale gelmiş...

¹⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İkinci Baskı, İst. 1996, s. 125.

¹⁵ **Tasavvufun yayılmasındaki temel sebep olarak şunlar gösterilmektedir:**

Bu dönemde maddî refah, sulh ve sükûn bir hayal haline gelmiştir. Böyle bir devirde **insanlar, kendilerinin yapacakları hiçbir şey olmadığına inanmaktadırlar**. Hal böyle olunca da her şeyi gök yüzünden, yani Tanrı'dan beklemeye koyulmuşlardır. Bu yüzden, hayrı ve şerri izâfî sayan, her şeyi Tanrı'nın bir zuhuru gören, bütün işleri meçhul bir hikmete bağlayan, bununla da kalmayıp insanı, aşk ve cezbeye mânevî bir âleme götüren, **olayları bir buğu altında toz pembe gösteren tasavvuf**, yayıldıkça yayılmıştır. Bak: Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, s. 8.

¹⁶ **Batinîliğin ne olduğunu anlamak için**, önce onun zıddı gibi ileri sürülen **zâhiriliğin ne anlama geldiğini** izah etmek gerekir. **Zâhir**, dış, görünen, bir şeyin dış yüzü ve görünen tarafıdır. Meselâ **şer'î hükümler**, **zâhiri hükümler** sayılır. Zâhirî amel ve hükümler hakkında bilgisi olan kimseye "**ulemâ-yı zâhir**" denir. (Bak: Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay. İst. 1991, s. 534.) "**Bâtın**", iç, gizli, derûn, gizli âlem gibi manalara gelir. Aynı zamanda Allah'ın isimlerinden birisidir. "**Bâtımye**", âyet ve hadislerin –görünenlerin dışında– gizli manaları olduğuna inanır. Onlara göre bu gizli manayı da, ancak **ârifler ve veliler** bilir. Bâtınî manalar zevken ve keşfen bilinirler. Bu gibi görüşte olanlara "**ibâhiyye**" ve "**ehl-i bâtın**" da denilir. Kalenderiler, rindler ve melâmetiler arasında bu inanışta olanlar vardır. (Bak: Süleyman Uludağ, *age*, s. 87-88.) İyi bilinmektedir ki bunlar, tasavvufî zümreler içinde gelişen ve taraftar bulan görüşlerdir. Bunlar, şeriat ahkâmını avamın (sıradan normal halkın) ifa etmek için emrolduklarını, çünkü onların yalnız zâhiri görebileceklerini; havâsın (seçkin zümrelerin) ise, bunlara bağlı kalamayacağını iddia etmektedirler. (Bak: Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İst. 1971, c. 1, s. 171-174.) Bâtınîlerin bazen arkalarında siyasi destek de buldukları zamanlar olmuştur. İşte o zaman, **çok tehlikeli** olmuşlardır.

Dinî bağların zayıflaması...

Sosyo-ekonomik yapının bozulması ve işsizliğin yıkıcı bir unsur haline gelmesi... Ve sefâlet...¹⁷

A. Yunus Bir Mekteptir

Eskiden halkımızın **ortak kültürünü** meydana getiren bazı eserler vardır. Bunlar bazen camîlerde, bazen köy odalarında, bazen de evlerde bir araya gelerek okunurlardı. İşte **Yunus Emre Divânı** bu eserlerin başında yer alır.

Yunus'un şiirleri "**ilâhi**"¹⁸ olarak da okunduğu için, halkın manevî dünyasına hitap etmektedir. Onun için halk, yüz yıllardır Yunus'u unutmamış, O'nu gönlünde yaşatmış, hatta adına yurdun çeşitli yerlerinde türbeler ve makamlar tahsis etmiştir.¹⁹ Dolayısıyla Yunus, herkesi ve her kesimi çeşitli açılardan etkilemiştir. İşte bu sebepten dolayı biz Yunus'a, bir **mektep** gözüyle bakmaktayız.

Nasıl bir mektep?

Halkın eğitildiği bir mektep... Dil mektebi, gönül mektebi, sevgi mektebi...

Bir çok şâirin Yunus gibi olmaya ve söylemeye çalıştığı bir gerçektir. Yani Onun mektebinde yetişmişlerdir. Onun usûlünce.... Onun gibi.... Onun ölçüsünde... Onun düşüncesinde... Ondan ilhâm alarak...

Bu haliyle Yunus, tarihte pek az insana nasip olan **bir etkileme gücüne** sahip olmuştur. Çünkü O, bir çok ozanımızın, bestekârımızın, şâirimizin, gönül ve ilim adamımızın, ilhâm kaynağını oluşturmuştur.²⁰

Yûnus, Anadolu'da birlik ve dirliğin bozulduğu, Moğol istilâsının kasıp kavurduğu, insanların umutsuzluk girdabında boğulmak üzere olduğu bir dönemde, insanlara ümit aşılamış, Türk milletine hız ve yön vermiş, Anadolu'da yeniden İslâm kültürünün canlanmasına katkı sağlamıştır.²¹

Bunları Yûnus nasıl başarmış?

Sevgi diyerek, **birlik ve beraberlik** diyerek, **hoşgörü** diyerek, **insanlık** diyerek, **ümit** aşılayarak!.. Özellikle de **Yaratan'a dayalı bir insan sevgisini**

¹⁷ Faruk Yılmaz, *Yunus Emre, Hayatı-Düşüncesi-Etkisi*, Marifet Yay.İst.1992, s,11-12.

¹⁸ "**ilâhi**", Allah sevgisini konu alan şiirlerdir.

¹⁹ Türkiye'nin pek çok yerinde **Yunus'un mezarı ve türbesinin olduğu** iddia edilmektedir. M. Fuad Köprülü, "Porsuk" suyunun "Sakarya"ya karıştığı yerde medfun bulunma ihtimali üzerinde durur. Bak: M. F. Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s, 266.

²⁰ **Ahmet Hamdi Tanpınar**, III. Selim, II. Mahmut ve Abdulmecid (18. ve 19. Yüzyıl) dönemlerinde yaşamış olan büyük bestekâr **İsmail Dede'nin**, *Mesnevî*'den etkilendiği gibi **Yunus'tan da etkilendiğini söyler**. Bak: Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, Türkiye Kültür Enstitüsü Yayınları, İst. 1970, s, 354.

²¹ Bak: Karakoç, *age*, s, 11.

ön plâna çıkararak!... Çünkü güçlüklerin üstesinden ancak böyle bir sevgi ile gelinebilirdi... Korkutucu engeller, ancak bu yolla aşılabılırdi!..

Yunus bu yolla, insanlara gerçek hürriyetin ve sorumluluğun formüllerini de sunmuştur.

Öte yandan Yûnus, halka fikirlerini rahatlıkla ulaştıran bir fikir adamıdır. Çünkü **halkın içinde** yaşamış, dertleriyle dertlenmiş ve gönüllerine hitâp etmiştir.

Yunus bu görevini yerine getirirken, **halkın diliyle hitâp etmiştir**. O devirde, Anadolu'da yaygın dil olarak Arapça ve Farsça'nın kullanılmasına karşılık, **O hep Türkçe konuşmuş ve söylemiştir**. Bu sebepten halk onu anlamış ve bağrına basmıştır. Onun için Yunus vb. **gönül insanları**, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasına büyük katkı sağlamıştır.²²

Yakından incelendiğinde, Yûnus'un şiirlerinde, o zamanki Türk insanını hayata bağlayan, onlara ümit ve yaşama aşkı veren kudreti görmekteyiz.²³

B. Yunus Millî Bir Şâirdir

Yunus şiirlerinde genellikle, Türk halk dilinde yaşayan **tabî Türkçe**'yi kullanmıştır.²⁴ Bu dilin içinde haliyle Arapça ve Farsça kelimeler vardır. Ancak bu kelimeleri kullanması, onu millî olmaktan uzaklaştırmaz. Bilakis kullandığı **yabancı kelimeleri de Türkçeleştirerek** Türkçe'nin zenginleşmesine büyük çapta hizmet etmiştir.

Peki, **bir şiiri millî yapan** nedir?

Şiir sanatı halk geleneklerine uygun oldukça millîdir. Bu geleneklere yabancı kaldıkça da millî değildir. Çünkü Yunus'un şiirleri, milletin din, dil, sanat, ahlâk geleneklerine uygundur. Zevkiyle, sanatıyla, seslenişi ve söyleyişiyile, tamamen bir Türk şâiridir.²⁵

C. Yunus Dînî Konuları Türkçe Anlatmıştır

Seçuklular döneminde Türklerin ilim dili Arapça, edebiyat dili ise genellikle Farsça'dır. Nitekim büyük mütefekkir Mevlânâ'nın eserlerini Farsça yazması bunu açıkça göstermektedir.

Anadolu Seçukluları'nın son dönemlerinin çok sıkıntılı bir dönem olduğunu yukarda arz etmiştik. Yalnız bu dönemin, sonraki yüz yıllar için bir uya-

²² Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler, *Vakıflar Dergisi*, 1942, c, 2, s, 279-304.

²³ Arslan Ergüç, *Yunus Emre ve Türk Milleti, Türk Yurdu, Yunus Emre Özel Sayısı*, 1991, Tıpkı Basım c, 5, Sayı, 319, s, 110.

²⁴ Nihad Sami Banarlı, *Millî Tekevvünümüzde Yunus Emre'nin Yeri, Yunus Emre İle ilgili Makalelerden Seçmeler* (Derleyenler: Hüseyin Özbay- Mustafa Tatçı), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ank. 2001, s, 68-71.

²⁵ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Yunus Emre Estetik Sırları, *Türk Yurdu, Yunus Emre Özel Sayısı*, 1991, Tıpkı Basım c, 5, Sayı, 319, s, 142-145.

nış dönemi olduğunu da unutmamak gerekir. Tarih şahittir ki, bunalımlı dönemler, bir çok çıkış kapılarının da açılmasını sağlamaktadır.

O devirde, **Moğolların zulmünden** kaçan insanlar Anadolu'yu mesken tutmaya başlamışlardır. Bunlar arasında mütefekkirler, şâirler, sanatkârlar ve **dervişler** de vardır. Bir bakıma **Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması** hareketinin ilk adımları bu devirde atılmıştır.²⁶ Özellikle dervişlerin bu dönemdeki faaliyetleri, her türlü takdirin üstündedir. Üstelik bu dervişler, “**Bir lokma, bir hırka**” anlayışıyla, miskin miskin gezen ve halkın sırtından geçinen insanlar değillerdir. **Bunlar** her şeyden önce, **kendi geçimlerini çalışarak sağlamaktadır**. Herhangi bir menfaat karşılığı fikir telkininde de bulunmaktadırlar. Bu da onların **güvenilirliğini** artırmaktadır. Bu, son derece önemli bir ölçüdür.

İşte Yunus, böyle bir ortamda yetişmiş; bilgisi, görgüsü ve görüşüyle bu kervana katılmıştır. Yalnız O'nu öne çıkaran temel özellik şudur:

Halka, Kur'an'ı ve peygamber öğütlerini Sünnî²⁷ perspektiften Türkçe olarak anlatması...

Sünnîlik neden önemli?

O devirde hem İslâmiyet hem de Türk milleti için en büyük tehlikelerden birisi, aşırılığa kaçan Şîlik akımlarıdır. Aslında bu akımlar din perdesi altında, Mazdekçiliği diriltmek istemektedirler. İşte bu tehlikeyi bertaraf etmek için Selçuklular Sünnîliği desteklemişlerdir.²⁸

Bilindiği gibi Kur'an dili Arapça'dır. Çünkü indiği toplum Arapça konuşmaktadır. Kur'an bu gerçeği şöyle ifade etmektedir:

“Biz Kur'an'ı, belki düşünürsünüz diye Arapça olarak indirdik²⁹”

Bu âyetin beyanına göre, **düşünmenin oluşması** için Araplara Arapça hitap etmek gerekir. Bu ölçüden hareketle diyebiliriz ki, Türklere de dini Türkçe öğretmek gerekir. Dinî meseleleri onlara Türkçe bilen birilerinin anlatması gerekir. Eğer bu Türkçe bilen kişi, ana dili Türkçe olan birisi olursa, çok daha etkili olur... Maalesef bu psikolojik gerçek, pek de göz önünde tutulmamıştır.

Bazıları, Kur'an'ın dilinin Arapça oluşunu, kendi tabîî mecrasından kaydırıp, Arapça'ya farklı bir gözle bakıp yüceltmektedir. Halbuki Allah'a göre,

²⁶ O devirde, **Türkleşmek ve Müslüman olmak**, aynı manaya gelmektedir. Çünkü, Türkleşmenin felsefesi ile İslâmlaşmanın felsefesi, nerdeyse aynı temele dayanmaktadır. Bugün bile, bir çok Batılı ülke, Müslümanla Türk'ü eş değer görmektedir. İslâm'ı seçmeyen Bulgar ve Macarlar'ın Türklüklerini de kaybettikleri göz önünde bulundurulursa, Türklük'ün müslüman oluşlarının ne anlama geldiği daha iyi anlaşılacaktır.

²⁷ Sünnîlik: Kur'an ve Sünnet'e uygun olarak yaşamayı esas alan görüş. Tarihî seyir içinde işin hem dinî hem de siyâsî boyutu vardır... Anadolu'da yerleşik hayata geçen Türklükler, daha çok İslâm'ın Sünnî yorumlarını benimsemişlerdir.

²⁸ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, Turan Neşriyat Yurdu, İst. 1971, s. 18-23.

²⁹ Kur'an, Yusuf, 12/2; Zuhuruf, 43/3.

bütün diller birdir ve Yaraticı'nın gücünü gösteren delillerdendir. Böyle oluşunda, **anlama yeteneğine sahip olanlar için dersler vardır.**³⁰

Kur'an'ın bu âyetinde anlatılmak istenen şudur: Bütün diller yücedir ve değerlidir. Dolayısıyla, **insanlar arası iletişim vasıtası olan bütün dillere değer vermek, Allah'ın bir tavsiyesi olsa gerektir.** Bir dili küçültmek ya da diğerlerinden daha fazla yüceltmek, kesinlikle Allah'ın yukardaki beyânına aykırı bir davranıştır.

Ayrıca şunu da vurgulamak gerekir ki, ana dilin dışındaki anlatımlarda, - hangi konu olursa olsun- **düşünme ve anlama yeteneği** gelişmemektedir.

Bu konu çerçevesinde düşünüldüğünde, Yunus'un büyüklüğü bir kere daha anlaşılmaktadır.

Nedir bu büyüklük? Yunus:

a. Kur'an'ı anlayıp, onun gösterdiği hedef doğrultusunda Türk diline önem vermiş, Allah'ın âyetini ve yüceliğini kavramıştır.

b. **Kur'an ve buna dayalı olarak oluşmuş olan din kültürünü, Türk halkının yaşayan diliyle ifade etmiş ve anlatmıştır.**³¹

c. **Din gibi kutsal bir duygunun anlatımını Türkçe yaptığı için, Türkçe'yi ebedileştirmiştir.**

D. Toplumun Kaynaştırılması

Yunus, dağılmış, birliği tehlikeye düşmüş, ümitleri kesilmiş **Türk toplumunu** bir araya getirip kaynaştırmak ve bu birlikten bir sinerji yaratmak ister. Bunun için insanlara temel bir hedef gösterir. Bu hedef, "**Allah'a ulaşma**" hedefidir. Kâinatı yaratan, bütün canlıların rızkını veren, amelleri karşılıksız bırakmayan, insanların iyiliğini isteyen ve merhameti bol olan Allah'a ulaşmak... Ve bütün **mücadeleyi O'nun rızasını kazanmak için sürdürmek...**

Yunus'a göre, uğrunda mücadele edilecek tek değer, Allah'ın rızasını kazanmaktır.

Bu mücadelede, mal ve makam hırsını kontrol vardır. Birlik, beraberlik ve dirlik vardır. **Başkalarına zarar vermemek** vardır. **Faydalı olmak; gerektiğinde başkalarını kendine tercih etmek** vardır. Gönülleri birleştirip dost ve hoş etmek vardır.

Bu mücadele, birleştirici ve kaynaştırıcıdır. Diğer mücadeleler ise, parçalayıcı ve yıkıcıdır.

Onun için Yunus, dîni de, dergâhı da, ma'rifeti de, mürşidi de, ilmi de, irfânı da, **bu mücadelede bir vasıta** olarak görür. Asla bunları **gaye** olarak

³⁰ Kur'an, Rum, 30/22.

³¹ Banarlı, *Yunus'un Türkçesi*, , Türk Yurdu, Yunus Emre Özel Sayısı, 1991, Tıpkı Basım c. 5, Sayı, 319, s. 59-61.

kabul etmez. Çünkü **vasıtalar gaye haline gelirse, dar görüşlülük, haset, kin ve düşmanlıklar başlar...**

İşte Yunus, **Türk Milleti'nin birlik ve dirliğini** bu mücadelede bulur. Tarih de şahittir ki, Türk Milleti, mücadelesinin yönünü, bu istikamete (Allah'ın rızasına kazanmaya) çevirdiği zamanlarda, hem içte, hem dışta, **var olmanın şartı olan ilim, adâlet ve barışın** sembolü olmuştur.

Yunus'a göre, bu **asil mücadeleyi vermek için**, her şeyden önce, **İslâm'ı ve onun tebliğcisi olan Hz. Peygamber'i iyi anlamak gerekir**. Bu bakımdan, bu gerçeği göz ardı edenleri, **öz yerine gereksiz şerhlerle uğraşanları** şöyle uyarır:

On iki bin hadisi cem'eyledi Mustafa.

Unuttunuz anı siz, şerh ile söz satarsın.

Erenler nazarında sofuluk satmayalar

İhlâs ile, bu aşka riyâyı katmayalar....

Yunus, "**Söz bir, Allah bir.**" düşüncesinin sembol isimlerinden birisidir. **O, dergâhın kapısından, odunun bile eğrisini sokmak istemez.** O'nun felsefesinde **sözün öze uyması, son derece tabî bir olaydır.**

Hal böyle iken, **topluma örnek olması ve yön vermesi gereken kişiler,** büyük bir sapma içindedir:

Danışmend okur dutmaz, derviş yolun gözetmez

Bu halk öğüt eşitmez, sağır hemân olısar..

Gitti beğler mürveti, binmişler birer atı

Yidüğü yoksul eti, içdüğü kan olısar.³²

Yunus, cemiyete ve insanlığa **yararlı olan insan** ister. O her vesileyle bu tip insanı övmüş; tembel ve miskin kişileri de yermekten çekinmemiştir. O'na göre yararlı insan, iyi işler yapan insandır. Nitekim Hz. Peygamber de, **ömrü uzun olup da iyi işler yapan kişiyi, 'insanların en hayırlısı'**; kötü işler yapanı da **'insanların en kötüsü'** olarak tanıtmıştır.³³

Bunun içindir ki Yunus, vaktini boş ve faydasız işlerle geçiren **tüketici tipleri** yerer. On'a göre **iyi insan** şöyle olmalıdır:

Nefsinden müşk ile anber tüte

Budağından il ü şar yemişlene.

Yunus, toplumu perişan eden, insanları birbirine düşüren baş düşmanın **"duyarsızlık"** olduğunu bilir. Bu yüzden duyarsızlığa karşı âdetâ savaş açmıştır:

³² Timurtaş, *age*, s, 38, 56/2-3.

³³ Ahmed b. Hanbel, *Sünen*, c, 5, s, 40.

*Erenlerin³⁴ sohbeti arturur ma'rifeti.
Bî-derdleri sohbetten her dem süresim gelir...³⁵*

E. Kaynaşmak ve Kaynaştırmak İçin Sevgi ve Aşk Gerekli

İnsan, yaratıkların en şerefli olarak yaratılmıştır.³⁶ Yerde ve göktekilerin tümü de emrine verilmiştir.³⁷ Diğer taraftan insan, pek çok yetenek ve özelliklerle donatılmıştır. Bunlar arasında “*sevgi*” ve “*akıl*” boyutu, en belirgin olarak kendisini gösterir. Özellikle **sevgi**, çeşitli boyutlarda **insanın hayatını yönlendiren temel bir duygudur**. Önemli olan bu duygunun iyi yöne kanalize edilmesidir. İşte Yunus’un şiirlerinde en fazla bu motifin gündeme getirilmesinin sebebi, bu olsa gerektir.

Yunus dünyadaki hedefini de “**sevgi**” boyutu ile açıklar.

*Ben gelmedim da'viyi için benim işim seviyi için
Dostun evi gönüllerdür gönüller yapmağa geldim.³⁸*

Yunus ömür boyu aşkı ve sevgiyi över:

*İşidün iy yârenler kıymetlü nesnedür ışk
Değmelere bitimez hürmetlü nesnedür ışk.³⁹*

Aşk, kayaların bile nabzında atan, bülbülün şakımasında nağme, gülün renginde koku olan, insana acı çektiren, günle güneşle doğan, ayla, mehtâpla büyüyen, denizlerde köpürüp taşan, tüm varlıklara anlam kazandıran bir güçtür.

Bu aşk hem sefâ hem cefâdır. Hz.Hamza'yı kafdan kafa atan da odur. Aşk devletli nesnedir. Dağa düşse kül eder, gönüllere yol eder, pâdişâhları bile kul eder.

Aşk kimi oklarsa, ona ne sıkıntı, ne kaygı uğrar. Yalnız feryâdı, âhı çoktur, acısı derindir, güçtür. Denizleri kaynatıp köpürtür, öylesine güçlüdür ki, kayaları bile dile getirir, söyletir; akılları şaşırtır da denizlere düşürür, nice ciğerleri pişirir. Her şeye rağmen lezzetlidir.⁴⁰

Sevgi için iyilik, mertlik ve yiğitlik gerekir:

*Etmek yiyüp tuz basmak ol nâmerdler işidür
Etmek anı komaya tuzun hakkı varısa*

³⁴ **Eren**: Ulaşan, varan, kâmil insan, ermiş, Hakk ve hakîkate yakın olan.

³⁵ Timurtaş, *age*, s, 31, 45/5.

³⁶ Kur'an, İsrâ, 17/70.

³⁷ Kur'an, Câsiye, 45/13.

³⁸ Timurtaş, *age*, s, 99, 142/2.

³⁹ Timurtaş, *age*, s, 71, 104/1.

⁴⁰ Timurtaş, *age*, s, 71, 104/2-1-7.

*Eylik eriün yâridur ölüirse uçmak yiridür
Senden sonra söylenür ne dirliğün varısa.*⁴¹

Yunus kadar çok **sevgi ve aşk** kelimelerini bir arada kullanan düşünür ve yazar, öyle sanıyoruz ki, pek bulunmaz.

O, insanın sevebilmesi için, insana önce kendisini tanıtır, insanı anlatır, problemlerini hissettirir, iyi duyguları yaşatır, kötü duyguları kurutmaya çalışır, yol gösterir; insanlıkla bütünleştirerek hayata bağlar, hizmete yöneltir. Kısaca bütün bu konularda bilgilendirir. O bilmektedir ki, bilgi ve bilgilendirme, sevginin ön şartıdır. Çünkü bilmeden, anlamadan, tanımadan, herhangi bir şeyi sevmekten bahsetmek, sadece bir hayâldir.

Yine O, hep vurgulamaktadır ki, bu dünyada **cehâletle** iş yürümez. Çünkü:

*Dünyeye gelen göçer bir bir şerbetin içer
Bu bir köpridür geçer câhiller anı bilmez”.*⁴²

Onun için Yunus şöyle bir çağrıda bulunmaktadır:

*“Gelün tanışık idelüm işün kolayın turalum,
Sevelüm sevelüm dünyeye kimse kalmaz.”*⁴³

Yunus’un sevgisinde barış, adâlet, kardeşlik, fedâkârlık vardır. Bu sevgi için soy sop, din, mezhep, millet, renk, mevki, sınıf farkı engel teşkil etmez.

Yunus **toplumu, sevgi ile birleştirmek, bölünmekten kurtarmak, barış içinde yaşatmak ister.** O’na göre, yetmiş iki millete bir gözle bakmayan, “şer’in evliyâsı” bile olsa, hakîkatte âsîdir. Yani dünyada insanlara aynı gözle, adâlet ve sevgi ile bakmayan insan, belki bazı kişilere bir ermiş, bir evliyâ gibi görünebilir. Ama gerçekte o, Allah’a baş kaldırmış birisidir.

İnsanlara aynı gözle bakabilmek için, her şeyden önce insanın, bencillikten, iki yüzlülükten, menfaatçilikten, kurtulması gerekir.

Açı çok geniştir bu sevgide... Ve bu sevginin parolası: “**YARATAN’DAN ÖTÜRÜ YARATILANI HOŞGÖRMEK !..**” Yunus bu sebepten kötülükleri iyilikle karşılar:

*Önümce kuyu kazanı Hak tahtına ağdursun anı
Ardumca taşlar atana güller nisâr olsun ana!*

Yunus “sevgi ve aşk”ı şu boyutlarda açıklar:

1. Sevgi Fitratın Temel Duygularından Birisidir

⁴¹ Timurtaş, *age*, s, 179. 255/6-7.

⁴² Timurtaş, *age*, s, 56, 83/4.

⁴³ Timurtaş, *age*, s, 56, 83/5.

İnsan yaratılışı gereği seven bir varlıktır. Yalnız bu sevgiler çeşit çeşittir. Yunus bu gerçeği şöyle ifade eder:

*İşksız âdem dünyede bellü bilün ki yokdur
Her birisi bir nesneye sevgüsü var âşıkdur.
Çalabun dünyesinde yüzbin dürlü sevgü var
Kabul it kendüsüne gör kangısı lâyıkdur.
Biri Rahmân-ı Rahîm biri şeytân-ı racim
Anun yazuğı müzdi sevgüsne tallukdur.⁴⁴*

Önemli olan, bu **sevgiyi iyi yöne kanalize etmek**, insana, güzel ve iyi olan şeylerin sevilmesini öğretmektir.

2. Allah Sevgisi Öndedir

Yunus'un şiirlerinde, sevginin ileri düzeyde yoğunlaştırıldığı ve yönlendirildiği yer **Allah sevgisidir**. Neredeyse bütün şiirlerine bu tema hâkimdir.

*“Aşkın aldı benden beni , bana seni gerek seni,
Ben yanarım dünü günü bana seni gerek seni..
Yunustur benim adım, gün geldikçe artar oldum
İki cihanda maksudum bana seni gerek seni”*

Yunûs'a göre Allah sevgisi, hiçbir zaman **kuru bir sevgi** değildir. Bu sevginin psikolojik ve sosyal yansımaları vardır. Yani **Allah'ı seven kişi, başkalarına hoşgörü ile bakar** ve Hakk'ın rızâsını da bu istikâmette görür.

*Erenler buna kalmadı vardı yoluna turmadı
Hakk'ı girçek sevenlere cümle âlem kardaş gelür.⁴⁵*

Yunus demek istiyor ki, kâmil insanlar, (Hakk'ı sevme konusunda kendisine karşı çıkanlar olsa da), hiç aldırmadan bu yolları aşar. Çünkü, **Hakk'ı gerçek anlamda sevenler**, (Hakk sevgisinin etkisiyle göstermiş oldukları davranışları eleştirenleri hoş görerek) **bütün insanları kardeş bilirler!**

Yûnus, **Allah ve insan sevgisi ilişkisini** şu şekilde ele alır:

*Hak cihâna toludur kimseler Hakkı'ı bilmez
Anı sen senden iste o senden ayrı olmaz*

Dünyaya inanursın rızka benümdür dirsın

⁴⁴ Timurtaş, *age*, s, 39, 39/1.

Bu beyitleri günümüz Türkçe'sine şöyle aktarabiliriz: İyi biliniz ki dünyada aşksız, sevgisiz insan yoktur. Her bir insanın bir nesneye sevgisi vardır. O da âşık demektir. / Yaratıcının dünyasında yüz bin türlü sevgi vardır. Sana bunların hangisinin uygun olduğuna iyi bak.../ Birisi, Rahmân ve Rahîm olan Allah'ı sever; bir başkası da taşlanmış şeytani... Onun günahı da sevgisiyle ilgili bir karşılıktır.

⁴⁵ Timurtaş, *age*, s, 49, 74/7.

Niçün yalan söylersin çün sen didüğün olmaz

***Ahret yavlak ırakdur toğrulık key yarakdur
Ayrulık sarp fırakdur hiç varan girü gelmez
Dünyeye gelen göçer bir bir şerbetin içer
Bu bir köpridür geçer câhiller anı bilmez***

***Gelün tanışık idelüm işün kolayın tutalum
Sevelüm sevelilüm dünyeye kimse kalmaz***

*Yûnus sözün anlarsan ma'nisini dinlersen
Sana eyü dirlik gerek bunda kimsene kalmaz*⁴⁶

Görüldüğü gibi Yûnus, **tanışmak, anlamak ve diyalog kurmaktan** yadır. Bu aynı zamanda Kur'an'ın da insanlara tavsiyesidir.⁴⁷

Her şeyden önce **tanışık olmak, insanların birbirlerini anlamaları ve birbirlerine güven vermeleridir**. Aslında bu düşünce ve davranış, işin kolay yönüdür. Kin tutmak ve bozgunculuk yapmak ise, işin zor tarafıdır.

Dünyanın geçiciliği, bir işe yaramadığı anlamına gelmez. Tam aksine, bu durum, **geçici olan hayatın iyi değerlendirilmesi** anlamına gelir. Bu açıdan bakıldığında da en iyi değerlendirme yolu, **sevmek ve sevmektir**.

Yûnus'ta, kademe kademe, bütün varlıkları kaplayan bir sevgi türü vardır. Bu şu sözleriyle ifade eder:

Benim bir karıncaya ulu nazarım vardır.

.....

Hor bakma toprağa toprakta neler yatar.⁴⁸

⁴⁶ Timurtaş, *age*, s, 55-56, 83. Bu şiirinde Yunus şu konulara dikkat çeker:

Cihânın neresine baksan, orada Allah'ın izlerini görürsün. Onu sen, özellikle kendi içinde ara. O senden uzak değildir. Yani insan kendine bakınca da Allah'ın güç, kudret ve sevgisini görür. Dünyada ebedî kalacağını düşünürsün. Rızıkı da kendinden bilirsin. Eğer böyle dersin, yalan söylemiş olursun. Çünkü hiç senin dediklerin olmaz. Hep O'nun dedikleri olur. İyi bil ki, rızık veren Allah'tır.

Âhiret gâyet uzaktır. Bu yolda **doğruluk**, pek işe yarayan bir şeydir. Bu ayrılık güç bir ayrılımdır. Çünkü gidenler hiç geri gelmezler. Nasıl olsa, dünyaya gelenlerin hepsi bir gün olup ecel şerbetini içip göçer. Bu öyle bir köprüdür ki, herkes ondan geçer. Ne var ki câhiller bunu bilmezler.

Öyleyse, **gelin, tanışıp diyalog içersine girelim. Böylece işin kolayını yapalım. Sevelim, sevielim. Dünya kimseye kalmaz**. Yûnus'un sözünü anlar ve ma'nâsını dinlersen, sana bu dünyada **iyi hayat** gerek... Ve bilesin ki bu dünyada hiç kimse kalmaz.

⁴⁷ Kur'an, Hucurât, 49/13.

⁴⁸ Tatçı, *Yunus Emre Divanı*, s, 37.

Yani Yûnus, bir karıncanın yaratılışında büyük hikmetler görür... Toprak da öyle...

3. Ahlâk ve Sevginin Kaynağı Dindir

"Kimse dinine biz hilâf demeziz.

Din tamam olunca doğar muhabbet." ⁴⁹

Diyen Yunus, sevginin kaynağını **din**'de aramaktadır. Çünkü hoşgörü, cömertlik, sabır, ahde vefa vb. fazîletler, din'e dayandırılırsa bir anlam ifade eder...

Eğer insanların "**iyilik**" olarak kabul ettikleri düşünce ve davranışların temelinde **din** yoksa, **Allah** yoksa, mutlaka bir menfaat kokusu hissedilir... Öyle ki, doğruluk ve dürüstlükler bile menfaat için yapılabilir... Halbuki Yunus'a göre, sevginin ve hoşgörünün hareket noktası, **Yaratan'ın rızasıdır**. O, sevmek için, her şeyden önce Allah sevgisinde birleşmenin gerekliliğini vurgular. **Allah'ı seven insan, elbette ki, O'nun yaratıklarına da sevgi ile bakacaktır**. Bu, oldukça geniş bir hoşgörü penceresidir. Önemli olan insanları bu pencereden bakılabilmektir.

Yunus bu gerçeği veciz bir ifade ile formüle etmiştir:

"Elif okuduk ötürü, pazar eyledik götürü

Yaradılmışı severiz, Yaradan'dan ötürü!"

Tabii ki Yunus'taki insan sevgisi, nemelâzımcı, vurdumduymazcı bir sevgi değildir. O'nun asıl vermek ve öğretmek istediği sevgi, insanları doğruya ve Hakk'a ulaştırma sevgisidir. Aynı zamanda bu sevgi, müdahale etmeyen, karışmayan, karşı çıkmayan bir sevgi değildir.

Yunus, keskin dişli canavara acımanın koyunlara zulüm olduğunu bilir... O'nun felsefesinde sevgi, insanı doğru yola ulaştırma mücadelesidir.

Yunus **sevgiyi**, bazen, şiddetli sevgi manasına gelen "**aşk**" kavramı çerçevesinde de dile getirir. Dolayısıyla en çok işlediği konulardan birisi de, bu "**aşk**"tır. ⁵⁰ O'nu buna yönelten de insan sevgisidir. ⁵¹

Severim ben seni candan içeri

Yolum vardır bu erkândan içeri

⁴⁹ Ahmet Kabaklı, *Yunus Emre, Türk Edebiyatı Vakfı Edebi Eserler Dizisi*, 5. Baskı, İst. 1983, s, 70.

⁵⁰ Yunus'un şiirlerinde "**aşk**" sanki bir "**çekim gücü**" şeklinde karşılığını bulmaktadır. Bu sebepten bütün varlıklar, sanki O'na göre "**aşk**"tır. Şüphesiz bu gücü insanlara ve eşyaya veren Allah'tır... En fazla çekim gücü olan varlık ise, tabii ki Allah'tır. Çünkü O, yaratıcıdır, rızıkları verendir... Her şeyin sahibi, hayatın ve ölümün sebebidir... Bu konuda geniş bilgi için bak: Mehmet Bayraktar, *Yunus Emre ve Aşk Felsefesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ank. 1991.

⁵¹ Bursalı, *age*, s,259.

İnsanlar kavga yerine sevgi ile anlaşmalı. Kişisel ihtiraslarını bir kenara bırakmalı... Bunlar insana zarar verir. Ne var ki, insanlar bunun farkında olmazlar. Çünkü:

Niceler bu dünyâda günahını yuyamaz.

Ömrü geçer yok yere ey diriga duyamaz.

4. Devrine Getirdiği Eleştiriler Sevgi İçindir

Yunus halkla iç içedir. İnsanları fildişi kuleden seyretmez. **İyi gözlemeci** olduğu için, duygularını anlatırken, içinde yaşadığı çevrenin çeşitli özelliklerinden yararlanır.

Yunus, zerreden kürreye her şeyi gözler. Üzerinde düşünür, mukayeseler yapar... **Bunun neticesinde de, varlıklardaki yapıcı eli görmeye ve göstermeye çalışır.** Bazen de bu gördüklerini coşkulu bir şekilde anlatır... Öyle ki bulut olur, yağmur olur... Irmaklar gibi çağlar, yeller gibi eser, toz olur, duman olur, umman olur... Âdetâ kabına sığmaz, taşar!..

Bu özellikleri dolayısıyla Yunus, medresenin ve tekkenin **ortak sevgilisi**, ortak dilcisi, **sanat, aşk ve zevk öncüsü** olmuştur.

Yunus, fırsat düştüğünde, yaşadığı çağda gördüğü çeşitli aksaklıkları, insanların tutum ve tavırlarını tenkide de tabi tutar...⁵² Bu da **insanları sevmesinden dolayıdır.** Kesinlikle, “**tenkit için tenkitçilik**” yapmaz... Belki de O’nun eleştirilerine “**tespit**” demek daha doğru olur. Herkes bilir ki, bir doktorun hastalarına “teşhis” koyması, tedavi etmek içindir. Aynı şekilde, **Yûnus’un tespitleri de insanları terbiye etme amacına yöneliktir.** Bu da, **O’nun insanları sevdiğini gösterir. Bir bakıma O, sevgiye engel olan hususlarda insanları uyarır ve şöyle der:**

İşidün hey ulular âhır zaman olısar

Sağ müslüman seyrekdür ol da güman olısar.

Danişmend okur tutmaz, derviş yolın gözetmez

Bu halk öğüt işitmez, sağır hemân olısar.

Gitdi beğler mürveti binmişler birer atı

Yidüğü yoksul eti içdüğü kan olısar.

Ya’ni er kopdı erden elin çekmez murdardan

Deccal kıpısar yirden anlar uyan olısar

⁵² Yılmaz, *age.* s, 140-146.

***Birbirne yanu yana itdüğüm kalur sana
Yarın mahşer güninde cümle ayân olısar***

*İy Yûnus imdi seniün ışkıla geçsün günün
Sevdüğün kişi seniün canuna cân olısar*⁵³

Bu beyitler üzerinde düşündüğümüzde şu hususlarla karşılaşırız:

Zaman âhır zamandır.

Müslümanlar azalmıştır.

Bu azalan müslümanların müslümanlıkları da şüphelidir.

Bilginler okuduklarıyla amel etmemekte, hatta tersini yapmaktadırlar.

Dervişlerin **dervişlik yoluyla** alâkaları yoktur.

Halk öğüt almaz durumdadır. Sanki hepsi sağır gibidir.

Zenginlerin ve beylerin cömertlik ve iyilik severlikleri kaybolmuştur.

Yönetimi elinde tutanlar, halkı sömürmektedir. Bunlar adetâ yoksul eti yemekteler.

Daha önce de izah ettiğimiz gibi **Yunus'un yaşadığı çağ**, gerçekten **bunalmı** **çağ**dır.⁵⁴ Siyasal birliğin parçalanması, devlet düzeninin bozulması, yöneticilerin iktidar kavgalarına girişmesi, dış düşmanlarla (Moğollar) içerde-kilerin işbirliği yapması, halkı fakir düşürmüş ve perişan etmiştir. Toplumda asayiş ve huzur kalmamıştır.⁵⁵

İşte böyle bir devirde Yunus, halkı birleştirmek ve **ümit aşlamak** için olanca gücüyle çalışmıştır. Adetâ morali bozulmuş, rûhen sarsılmış olan insanların yüreklerine su serpmiştir.

Gerçekten o devrin hali yürekler acısıdır. Nitekim şu beyitler de bize, o buhranlı dönemin bazı hazin tablolarını yansıtmaktadır:

***Miskin âdem oğlanı nefse zebûn olmışdur
Hayvan canavar gibi otlamağa kalmışdur***

*Hergiz ölümün sanmaz ölesi günün anmaz
Bu dünyâdan uzanmaz gaflet ögin almışdur*

⁵³ Timurtaş, *age*, s. 38, 56.

⁵⁴ Bunalmı çağ düşünürlerini değerlendirirken, bilhassa çağlarının iyi dikkate alınması gerekir. Bak: Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İst.1971, s. 403-497.

***Oğlanlar öğüt almaz yiğitler tevbe kılmaz
Kocalar tâat kılmaz sarf rûzigâr olmuşdur***

*Beğler azdı yolundan bilmez yoksul halinden
Çıkdı rahmet gölinden nefş göline talmışdur.*

***Yunus sözi âlimden zınhar olma zâlimden
Korkadurun ölümden cümle doğan ölmüşdür.***⁵⁶

Yunus bütün gücüyle mal biriktirmekten, yoksulu soymaktan başka gayesi olmayan bu beylere, toplumun ileri gelenlerine ve zâlimlere uyarıda bulunur. **Nefsinin esiri** olan, merhametten nasibi olmayan kişilerin karşısına çıkar. Zaman olur ölümü hatırlatır, zaman olur insafli olmalarının gerektiğini söyler. Ama bir şey var ki **Yunus, haksızlık karşısında susmaz**, dilinin döndüğünce uyarılarını yapar, insanları sömüren zihniyeti halka tanıtır ve düşünmeye davet eder.

O'na göre zâlimden kaçmakla kurtuluşa erilmez. Herkes eninde sonunda ölümü tadacağına göre, korkunun ecele faydası yoktur. Zillet içinde, boyun bükerek, dalkavukluk yaparak ölmektense, usûlünce zâlimin karşısına dikilerek mücadele etmek ve -eğer mukadderse- şerefle ölmek gerekir.

Dünya bir imtihan yeridir. Hayat ve ölüm, kimin daha **iyi işler yapacağı**nı belirlemek için yaratılmıştır.⁵⁷

Evvel bize vâcib budur eyü hulk u amel gerek

*İslâm adı koncağaz yoldaşumuz iman gerek*⁵⁸

İbâdetlerin neticesi de bir bakıma insanlara **iyi davranmaktır**.⁵⁹ Onun için Yunus, namaz kılıp da kötü davranışlar sergileyenleri şöyle uyarır:

Bir kez gönül yıkdımsa bu kıldığın namaz değül

Yitmişiki millet dahı elin yüzün yumaz değül

Kanı erenler geldi geçdi bunlar yurdı kaldı göçdi

Pervâz urup Hakk'a uçdı hümmâ kuşıdur kaz değül

Yol oldur ki toğrı vara göz oldur ki Hakk'ı göre

Er oldur alçakda tura yüceden bakan göz değül

⁵⁶ Timurtaş, *age*, s,48, 73/1-5.

⁵⁷ Bak: Kur'an, Mülk, 67/2.

⁵⁸ Timurtaş, *age*, s, 78, 112/1.

⁵⁹ Bak: Kur'an, Ankebut, 39/45.

*Toğrı yola gıtdünise er eteğin tutdunısa
Bir hayır da itdünise birine bindür az değül*

***Yunus bu sözleri çatar sanki balı yađa katar
Halka mata'larun satar yüki gevherdür tuz değül.***⁶⁰

Yine Yûnus, Hakk'ı bilen kişinin asla yalan söylemeyeceğini şöyle dile getirir:

*İy Yûnus **Hakk'ı bilen söylemez** hergiz yalan
İkilik ile gelen doğrı yol bulmuş değül.*⁶¹

Yûnus, devrinde görmüş olduğu kötülükleri pek çok açılardan dile getirir. Bir bakıma bu eleştirilerinin içinde çıkış ve kurtuluş yolları da vardır.

***Müsülmanlar zamâne yatlu oldu
Halâl yinmez haram kıymetlü oldu***

*Okıyan Kur'an'a kulak tutulmaz
Şeytanlar semirdi kuvvetlü oldu*

***Harâmile hamir tutdı cihânı
Fesâd işler iden hürmetlü oldu***

*Kime kim Tanrıdan haber virürsen
Kakır başın salar hüccetlü oldu*

***Fakirler miskinlikten çekdi elin
Gönüller yıkuban heybetlü oldu***

*Peygamber yirine geçen hocalar
Bu halkun başına zahmetlü oldu*

***Dutulmaz oldu Peygamber hadîsi
Halâyık cümle Hak'dan utlu oldu***

*Yûnus gel âşıkısan tevbe eyle
Nasûha tevbe ucı kutlu oldu.*⁶²

⁶⁰ Timurtaş, *age*, s, 91-92, 131/1-5.

⁶¹ Timurtaş, *age*, s, 91, 130/5.

⁶² Timurtaş, *age*, s, 213-214, 301/1-9.

.....
Bir söz diyeyin sana dinle canun varısa
Kem tama'lık eyleme aklun sana yârısa

Ma'nide getürmişler kardaşdan yâr yiğrekdür
Oğuldan dahi tatlu eger toğrı yârısa

Gördün yârün eğridür nen varısa vir kurtul
Usulardan öğütdür işitdüğün varısa

Yârin sana mukabil tapusunda sücud kıl
Çıkar ciğerün yidür eger çâren varısa

Ansuz sözüñ gör nedür çok söz hayvan yüküdür
Ârife bir söz yeter tende gevher varısa

Etmek yiyüp tuz basmak ol nâmerdler işidür
Etmek anı komaya tuzun hakkı varısa

Eylük erün yâridur ölürse uçmak yiridür
Seneden sonra söylenür ne dirliğün varısa

Yûnus miskin delüdü hem sözinden bellüdü
*Ayıblaman yârenler eksükliğı varısa*⁶³

Yunus sevgiye ve hoşgörüye engel olan kötü huylardan **hased ve kin**'i eleştirir, huylara sahip olanları uyarır.

Hased, bir şahsın, Allah'ın verdiği nimet ya da fazîletin başkasında da bulunmasından hoşlanmamasıdır. Veya o nimetin ondan alınıp kendisine verilmesini istemesidir.⁶⁴

Kur'an'da, başkalarında bulunan iyiliğı, söz ve fiil ile yok etmeye çalışmasından dolayı, hased eden kişiden Allah'a sığınılması istenmiştir.⁶⁵

Hz.Peygamber de, ateşin odunu yeyip bitirdiğı gibi, hasedin de iyilikleri yeyip yok ettiğı uyarısında bulunmaktadır.⁶⁶ Bu sebepten, "**Hased etmeyin**,

⁶³ Timurtaş, *age*, s, 179, 255/1-8.

⁶⁴ Seyyid Şerif Cürcânî, *Ta'rifât*, s.87.

⁶⁵ Kur'an, Felak, 113/5.

⁶⁶ Buhari, Edeb, 37; Ibn.Mace, Zühd, 22; Davud, Edeb, 44.

birbirinizden ayrılmayın, düşmanlık yapmayın, arka çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları kardeş olun!” diye buyurmuştur.⁶⁷

Hased denilen kötü huy zamanla “**kin**”e dönüşebilir. Kin ise, **kin** duyulan kişinin yok olmasını istemeye kadar varır. Öyle görünüyor ki Yunus, bu sebepten “**kin**” konusuna özel bir dikkat çekerek şöyle der:

Adımız miskindir bizim

*Düşmanımız **kindir** bizim*

*Biz kimseye **kin** tutmayız*

Kamu âlem birdir bize.

.....

*Giderdüm gönlümden kîni **kin** tutanın yoktur dini*

İy yârenler ben bu sözi uludan işitdüm ahî.⁶⁸

.....

Irmak gibi ben çağlarım, gâh gülerim gâh ağlarım

*Nefsin ciğerin dağlarım, **kibr ü kîni** yakan benim.*

Bu beyitler ışığında düşünecek olursak, Yunus’a göre *sevgi, kalbten kibir ve kîni söküp atmaktır.*

Bu konuda Kur’an’ın önemli bir uyarısı vardır:

Hz.Aişe’ye iftira (ifk) hadisesine, Hz.Ebu Bekr’in sürekli yardımda bulunduğu Mıstah da karışır. Bunu duyan Hz.Ebu Bekr, kızını ve peygamber eşini temize çıkaran âyetler gelince,⁶⁹ bu çirkin iftirayı yakıştıran Mıstah’ın tutumunu hiç mi hiç hazmedemez. Canı sıkılarak, kendisine bundan böyle yardım etmeyeceğine dair yemin eder. Ne var ki şu İlâhî ikazla karşı karşıya kalır: “Sizden, fazîletli ve varlıklı olanlarm, yakınlara, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere vermekte eksiltme yapmasınlar, affetsinler ve hoşgörsünler. Allah’ın sizi bağışlamasını sevmez misiniz?”⁷⁰

Hz.Ebu Bekr bunu duyunca derhal, “Vallahi, biz Allah’ın bizi bağışlamasını arzu ederiz.” der. Ardından da Mıstah’a öncekinden daha cömertce yardımlara yeniden başlar.⁷¹

Bilindiği gibi, insanlara örnek olan peygamberler, **başkalarına yük olmamak** için çalışmışlar, (hatta) çobanlık (bile) yapmışlardır.⁷²

⁶⁷ Müslim, Bir, 24, 28, 30.

⁶⁸ Timurtaş, *age*, s, 222, 313/4.

⁶⁹ Nur, 24/11-21.

⁷⁰ Kur’an, Nur, 24/22.

⁷¹ Ebu’l A’lâ Mevdûdî, , *Tefhimu’l- Kur’an*, Tercüme: Muhammed Han Kayanî ve Diğerleri, İnsan Yayınları, İst, 1996, c,3, s, 511.

⁷² Bak: Buhari, İcare, 2; Et’ime, 50; Enbiya, 29; Müslim, İman, 302; eşribe, 165; Muvatta, İstîzan, 18; Ahmed b. Hanbel, c, 3, s, 326.

Yunus bu konuya şöyle bir örnek verir:

Süleyman zembil ördü kendi emeğin yerdî

*Onun için buldular onlar berhudârlığı.*⁷³

Haksız kazançlar da insanın sevgi dünyasını karartır, gönlünü daraltır. Yunus'un bu tip kazançlar peşinde koşanlara da diyecekleri vardır:

Kemdurur yoksulluktan niçelerün varlığı

Bunca varlık variken gitmez gönül tarlığı

Batmış dünya malına bakmaz ülüüm halına

Yitmiş Karun malına zihi iş düşvarlığı

Bu dünya kime kaldı kimi berhudâr kaldı

*Süleyman'a olmadı anun berhudârlığı.*⁷⁴

Aslında zenginliklerin en büyüğü **gönül zenginliği**dir. Gönlü dar olanların varlıklı olmaları beş para etmez. Asıl yoksullar, gönül zenginliğinden yoksun olan bahtsız kimselerdir.

Haksız kazançtan kendini kurtaramayanlar, ne kadar zengin olsalar gönül darlığından kurtulamazlar. Ve kendilerini hep yoksul zannederler.

Gönül darlığından kurtulmanın yolu, kolay kazanç yollarından zengin olup kazancını sınımsız elinde tutmak değil, kendi emeği ile kazanmak, kimseye yük olmamak ve hayır için harcamaktır. Bu bir bakıma insanları sevmektir.

Görüldüğü gibi, Yunus asla, "**Bir hırka bir lokma**"⁷⁵ zihniyeti içerisinde olmamıştır.

5. Empati Yapmak

Yunus **insanların birbirlerini insan olarak sevmesi** üzerinde çok durur. Çünkü insanlar, çok çeşitli farklılıklar yüzünden birbirlerine nefretle bakarlar.

Meselâ tarih boyunca bazı insanlar, dinleri yüzünden birbirlerine husumet beslemektedir. Halbuki **dinler asıl itibariyle birdir**. Yunus bir nevi, Hak yoldan sapanlara, İlâhî lütuftan nasibini alamayan zavallılar olarak bakar ve acır. Onun için de, **doğru dini** insanlara anlatmanın gereğine inanır.

⁷³ Timurtaş, *age*, s, 279, 280/4.

⁷⁴ Timurtaş, *age*, s, 199, 280/1-3

⁷⁵ "**Bir hırka bir lokma**": Geleneksel Tasavvuf'un dünya görüşünü ifade eder. Bu fikrin dayanak noktası şu hadislerdir: a. "Allah'ım Muhammed'e ve âilesine kefâf (ihtiyacını defedecek) miktarda ver." (Müslim, Zühd, 19.). b. "İnsana barınacağı kadar bir ev, mahrem yerini örteceği kadar elbise, hayatını sürdüreceği kadar gıda yeter." (Tirmizi, Zühd, 30.) Diğer açıdan bu düşünce, "Yevmün cedîd, rizkun cedîd=Yeni güne yeni rızık" düşüncesidir. Bak: S.Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İst. 1991, s, 101.

Yunus, doğru dinin anlaşılmasının önündeki engellerin neler olduğunu anlamak için, kendisini zaman zaman farklı dine inananların yerine koyar, onların gözlüğünden de meselelere bakar... Yani **empati**⁷⁶ yapar. Bu yol, **başkalarını anlamak ve onlara doğruları anlatmak** için önemli bir yoldur...

*Hak bir gönül virdi bana hâ dimedin hayrân olur
Bir dem gelür şâdi olur bir dem gelür giryân olur*

*Bir dem sanasın kış gibi şol zemheri olmuş gibi
Bir dem beşâretten toğar hoş bağıla bostân olur*

*Bir dem gelür söyleyemez bir sözi şerh eyleyemez
Bir dem dilinden dür döker derdlülere dermân olur.*

*Bir dem çıkar arş üzere bir dem iner tahte's-serâ
Bir dem sanasın katredür bir dem taşar umman olur*

*Bir dem cehâletde kalur hiç nesneyi bilmez olur
Bir dem talar hikmetlere Câlinus u Lokmân olur*

*Bir dem div olur yâ peri virâneler olur yiri
Bir dem uçar Belkîs ile sultân-ı ins ü cân olur*

*Bir dem varur mescitlere, yüzün sürer anda yire
Bir dem varur deyre⁷⁷ girer, İncil okur ruhbân olur.*

*Bir dem gelür İst gibi ölmüşleri diri kılur
Bir dem girer kibr ivine Fir'avn ıla Hâmân olur*

*Bir dem döner Cebrâil'e rahmet saçar her mahfile
Bir dem gelür güm-râh olur miskin Yunus hayrân olur⁷⁸*

Yûnus'un şu sözleri ise, **empati ve diğergamlık** için önemli misâller teşkil eder:

*Sen sana ne sanursan ayrığa da anı san
Dört kitâbun ma'nisi budur eger varısa.⁷⁹*

⁷⁶ **Empati:** Bir insanın kendisini unutmadan, başkalarının gözünden de meselelere bakabilmesidir.

⁷⁷ Deyr: Kilise

⁷⁸ Timurtaş, *age*, s, 42- 43, 63/1-9.

⁷⁹ Timurtaş, *age*, s, 163, 233/6.

6. Sen'liği Elden Bırakmak

Sevmek için Hakk'ı sevmek ve **sen**'liği elden bırakmak gerekir.

İsteme gel hakkı ırak, gönüldedir Hakka durak

Senliğin elden bırak, tenden içerü candadır.

.....
Sen sende iken menzil alınmaz

Bahrî olmadan gevher bulunmaz

Yunus ver canını Hakk'ın yoluna

Can vermeyince canân bulunmaz.

Bu beyitlerde Yûnus ne anlatmak ister?.. **Her şeyin arkasına gizlenen Bir'i görmek, Bir'i bulmak** ve vahdet sırrına ermek... Vahdet, iyi ile kötünün, ruh ile tabiatın, kanun ile kudretin birleştiği yeredir. Vahdet sırrına ermenin yolu, varlıklarla kalb beraberliği yapmaktır. Bunun için de varlıktan ibaret safrayı kendinden atmak şarttır.⁸⁰

İnsanı seven kâinata da dosttur. Âşık olan her davadan vazgeçer. Hırs ve hevâdan uzaklaşır. **Senlik-benlik kavgasını** bırakır. O artık canlar canını bulmuştur. Zarar-zıyan düşünmez olmuştur. Her şey bu uğurda fedâdır, yağmadır.⁸¹

Seven kimsede kötülükler barınmaz.

Her kimde ki ışık varısa ayruk nesne sığmaz anda

Dost döşeğine geçemez at u katır yahut deve...

7. Gönül Yıkmamak

Gönül kalbin, yüreğin manevi yönü ve duyguların kaynağıdır. Bir bakıma gönül, insanın izzeti nefsi, benliği, şahsiyeti ve özüdür.

Dilimizde "**gönül**" ile ilgili olarak pek çok deyim ve söz vardır.

Gönül bazen bir istek ve arzudur. Ama insanın **gönlü kararınca**, hiçbir şeyden tat almaz olur.

İnsanın **gönlüne göre** olan bir şey, dileğine uygun düşer ve **gönlü** ondan **razı** olur.

Bazı insanların istekleri çeşit çeşittir. Her birisi başka bir şey ister. Hangisinin gönlünü edeceğinizi şaşırırsınız. Bu gibilerin **gönlünü hoş etmek** için ne kadar çalışsanız da, bazen netice alamazsınız. Ama öyleleri de vardık ki, en küçük bir hareketle **gönlünü alırsınız!**..

⁸⁰ Nurettin Topçu, Yunus Emre'de Vahdet-i Vücut, *Türk Yurdu Yunus Emre Özel Sayısı*, Tıpkı Basım, cilt, 5, Sayı:319, s, 85-86.

⁸¹ Timurtaş, *age*, s, 141, 198/1-6.

Bazı insanlar bir şeye **gönül verdiler** mi, hiç karşılık beklemeden içten severler, **gönülden bağlanırlar**... Bazıları da **gönül kırma** pahasına **gönül eğlendirirler**... Bazı insanlar yok yere **gönül koyarlar**... Onun için,

*Kimseye hor bakma gil, hergiz gönül yıkma gil,
Yetmiş iki millet hep, dervişin yâri gerek.*

Yunus'a göre **insan, içine sonsuzluk tohumu ekilmiş bir varlıktır**. Yunus bu tohuma "**gönül**" der. Ve bu **gönül**, güzelliğe ve iyiliğe kaynaklık eder. Nitekim Allah, insana kendi ruhundan üflediğini bildirmektedir.⁸² Yunus bu gerçeği şöyle ifade eder:

Bir ben vardır bende, benden içeru...

Yunus, insan gönlünü hesaba katmayan, insana saygıyı üst seviyede tutmayan dindârlığı da hiçbir zaman tasvip etmez.⁸³

Gönül kendi haline bırakılmamalıdır. Her şeyden önce onu eğitmek ve pişirmek gerekir. Bunun için de **sevgi ve aşk** gereklidir:

*İşidün iy yârenler ışk bir güneşe benzer
Işkı olmayan gönül misâli taş a benzer*

*Taş gönülde ne biter dilinde ağı düter
Nice yumşak söylese sözi savaşa benzer*

*Işkı var gönül yanar yumşanur muma döner
Taş gönüller kararmış sarp katı kış a benzer*

*Ol sultan kapusunda hazreti tapusunda
Aşıklarun yıldızı herem çavuş a benzer*

*Geç Yunus endişeden gerekse bu bîşeden
Ere ışk gerek öndin andan derviş e benzer.*⁸⁴

Yunus, sevginin kalpte kalmamasını, onun bir davranış halinde dışa vurmasını ister. Onun için bir bakıma sevgi, her şeyden önce insanlara iyi davranmak ve yerine göre de fedâkârlık göstermektir. Bunun yolu da **gönül kırmamaktan** geçer.

Yûnus, bazı toplumların ve milletlerin, din, mezhep, tarikat, ırk, sınıf ve bölgesellik adına birbirinin boğazına sarıldığı bir dünyada, **barış ve kardeşlik**

⁸² Kur'an, Hicr, 15/29.

⁸³ Yaşar Nuri Öztürk, *Yunus Emre ve İnsan*, Star, (Electronic edition) 24 Mart 2001.

⁸⁴ Timurtaş, *age*, s, 47, 70/15.

çağrısı yaparak uyarılarda bulunur. Özellikle de **gönül yıkmama** konusunu hatırlatır. Çünkü,

*Bir kez gönül yıkdunısa bu kılduğun namaz değıl
Yitmiş iki millet dahı elin yüzün yumaz değıl.*⁸⁵

.....
*Miskinlikde buldılar kimde erlik varısa
Nerdüvandan yitdiler yüksekden bakarısa*

*Gönül yüksekde gezer dem-be-dem yoldan azar
Taş yüzine ol sızar içinde ne varısa*

*Ak sakallu pîr hoca bilimez hali nice
Emek yimesün hacca bir gönül yıkarsa.*

*Sağır işitmez sözi gice sanur gündüzi
Kördür münkirün gözi âlem münevver ise*

*Gönül Çalabun tahtı gönüle Çalab bakdı
İki cihan bed-bahtı kim gönül yıkarısa*

*Sen sana ne sanursan ayruğa da anı san
Dört kitâbun ma'nisi budur eger varısa.*⁸⁶

.....
*Bin kez hacca vardunısa bin kez gazâ kıldunığsa
Bir kez gönül sıdunısan gerekse var yollar dokı.*

*Gönül mi yiğ Ka'be mi yiğ eyit bana akı iren
Gönül yiğdurur zira kim gönüldedür dost turakı.*⁸⁷

.....
*İstemegil Hakk'ı irak gönüldedür Hakk'a durak
Sen senliğün elden bırak tenden içerû candadur.*

.....

⁸⁵ Timurtaş, *age*, s, 91, 131/1. Bu beytin açıklaması şöyledir: Eğer sen bir defa gönül yıktın ise, bu kıldığın namaz değil... Yani namaz kılan bir müslüman, her türlü kötülükten elini eteğini çekmelidir.

⁸⁶ Timurtaş, *age*,s, 163, 233/3-6.

⁸⁷ Timurtaş, *age*, s, 201, 282/6-7.

*Gir gönüle bul andadur benliğin defterini dür.
Ol hâs gevher bil andadur sanma kim ol ummandadur.*⁸⁸

.....
*Şeyh u dânişmend ü fakı gönül yapan bulur Hakk'ı
Sen bir gönül yıkdunisa gerekse var yüz yıl okı.*⁸⁹

Bu beyitlerde ele alınan temel konuları şöyle sıralayabiliriz:

Bir **gönül almak**, bin Ka'be ziyaretinden daha iyidir. Mal mülk geçicidir. Bunlara **gönül bağlayarak** hayat sürmek anlamsızdır.

Görüldüğü gibi Yunus'un hedefi **gönül yıkmamak**, başkalarını da kendisi gibi düşünmek ve herkese **faydalı olmaktır**. Nitekim bu değerlendirmeyi Hz.Peygamber'in şu hadisinde de görmekteyiz:

*"Müslüman, elinden ve dilinden müslümanların emin (güvende) olduğu kimsedir."*⁹⁰

8. Her Şeyi Allah'tan Beklemek

İnsanları sevebilmek, hoş görebilmek için her şeyi Allah'tan beklemek, **aracıları aradan kaldırmak** gerekir:

*Sensin kerîm, sensin rahîm, Allah sana sundum elüm.
Senden artuk yoktur emüm, Allah sana sundum elüm.*⁹¹

SONUÇ

Yunus iyi... Yunus müslüman... Yunus bizden... Bizim ilimizden... Bizim gönümüzden... Yunus dindâr... Yunus her kesimin benimsediği kişi... Yunus ahlâk ve din sevgisi aşlamış... Ve bu yolla insanları kaynaştırmış ve ideal hedeflere yöneltmiş...

O halde, İslâm iyi... Müslüman iyidir... İslâmî şahsiyetin kazanılması iyidir...

Ne var ki, Yunus'un sevgisinde hümanistlik arayanlar var... Masonluk arayanlar var... Ateistlik arayanlar var... Lâiklik arayanlar var... Bektâşîlik arayanlar var... Batınîlik arayanlar var... Rafizîlik arayanlar var... Bu yolla, kendi hayatına ve dünya görüşüne meşruluk kazandırmak isteyenler var...

Bu mektepte, -Yunus'u basamak yaparak,- dinî kaygıdan uzak bir hayat yaşama imkânı arayan art niyetli kişiler var!..

Bütün bu teşebbüslerin, milletimizin birlik ve beraberliğine zarar vereceği iyi bilinmelidir.

O'nda aranması gereken:

Sevgi.... Sevgi... Sevgi... Sevgi... Sevgi... Allah İçin Sevgi!..

⁸⁸ Timurtaş, *age*, s, 39, 58/2-3.

⁸⁹ Timurtaş, *age*, s, 229, 323/4.

⁹⁰ Müslim, İman, 64.

⁹¹ Timurtaş, *age*, s, 98, 141/1.